

GELOVEN OP RANTSOEN

Preek, gehouden voor 'Vrijzinnig Bennekom' op 27 januari 2019

Schriftteksten: Spreuken 30, 1-14 en Job 28

Een moderne legende wil, dat de Russische kosmonaut Joeri Gagarin, na terugkeer van een ruimtereis, zou hebben verklaard dat God niet bestond. Hij kon dat bewijzen, aangezien hij hem in de buitenaardse sferen niet had aangetroffen. Inmiddels is wel opgehelderd dat Gagarin dit zelf niet zo heeft gezegd. Deze woorden zijn hem min of meer in de mond waren gelegd door de Sovjetpropaganda. Die had er belang bij had het officiële atheïsme te onderbouwen. De uitspraak en het ideologische gebruik ervan zijn echter op zich interessant en veelzeggend. Ze laten zien hoe de triomf van de wetenschap en de technologie in de 20e eeuw gepaard ging met de gedachte, dat kennis en techniek de vraag naar God konden beantwoorden (in dit geval negatief). Wetenschap had de rol van geloof overgenomen, zo meenden velen.

Inmiddels is de zogenaamde uitspraak van Gagarin voor serieuze wetenschappers het klassieke voorbeeld geworden van een zogenaamde categoriefout. Het is het verwisselen van appels en peren. Op vragen uit de sfeer van de levensbeschouwing geef je geen antwoorden uit de sfeer van de wetenschap en andersom. Het zijn twee verschillende bestaansdimensies met hun eigen logica. Wie vanuit de natuurwetenschap iets beweert over de ultieme vragen van het bestaan is als iemand die damstenen zet op een schaakbord of die met een schroevendraaier een spijker in de muur probeert te slaan. Het slaat, plat gezegd, als een tang op een varken.

Positief gezegd: je kunt gerust tegelijk aan de ene kant een volbloed-wetenschapper zijn en aan de andere kant tot in je diepste wezen gelovig. Het één hoeft het ander niet in de weg te zitten, het één niet ten koste te gaan van het ander.

Niettemin bestaat de verleiding om de beide sferen of domeinen te vermengen nog steeds aanwezig. Er zijn nog steeds streng gelovigen die menen wetenschappelijke theorieën rond het ontstaan van het heelal en de evolutie te kunnen onkrachten vanuit de bijbel. Andersom zijn er ééndimensionale wetenschappers die beweringen doen over kwesties die thuishoren in de wijsbegeerte of de theologie. Wetenschappers die bijvoorbeeld beweren dat het scheppingsverhaal onzin is, omdat ze dat verhaal niet kunnen zien als een beeldspraak, maar alleen maar als een letterlijk bedoeld relaas. Of wetenschappers die juist denken het geloof een handje te helpen, door vanuit hun onderzoek argumenten aan te dragen voor het bestaan van de menselijke ziel of het leven na de dood.

Hoe dan ook blijft de anekdote rond Gagarin interessant. Ze laat namelijk zien dat in de moderne, Europese cultuur een enorme fascinatie uitgaat van de wetenschap. Die wetenschap lijkt aan behoeftes tegemoet te komen, waaraan voorheen vooral de religie tegemoet is gekomen. De wetenschap lijkt voor velen antwoord te geven op bestaansvragen – of we dat nu terecht vinden of niet. Uiteraard geldt dit vooral voor natuurwetenschappen en daarbinnen dan met name die gebieden, die gaan over grote raadsels, zoals het ontstaan van het heelal of het bewustzijn.

In combinatie met de techniek of technologie lijkt de wetenschap bovendien in staat de wereld beter te maken. Ze bevat de belofte van een aards paradijs. Daarbij wordt ze geholpen

door de economie. Die zorgt ervoor dat het heil, dat technisch realiseerbaar is, ook voor zoveel mogelijk mensen beschikbaar komt en bereikbaar wordt. Geluk is maakbaar en te koop. Totdat we onze neus stoten en erachter komen, dat bepaalde vragen onbeantwoord blijven en bepaalde behoeftes onvervuld.

Het is alsof de schrijver van het wijsheidsgedicht, dat midden in het boek Job staat, een vooruitziende blik had. In elk geval is dit gedicht verrassend modern en actueel. Het gaat over de zoektocht naar antwoorden op de laatste en wezenlijke vragen van het bestaan – gecombineerd naar de vraag naar de levenskunst, de vraag naar het goede leven. In de taal van het boek Job – een taal die we ook kennen uit de boeken Prediker en Spreuken - gaat het hier over de Wijsheid. En die wijsheid heeft in de bijbel een religieuze betekenis. God kennen en leven naar zijn hart: dat is wijsheid, dat is de kennis die alle andere kennis te boven gaat, dat is de kunst die alle kunde overstijgt.

Het gedicht verrassend actueel en modern. Het beschrijft uitgebreid en gedetailleerd de technische mogelijkheden van de mens, de verworvenheden van de toegepaste wetenschap. Die waren in die tijd blijkbaar al indrukwekkend. De tekst kent blijkbaar ook de verleiding om te denken, dat we met al het wetenschappelijke gegrAAF – een letterlijk en figuurlijk gegrAAF – de wijsheid op het spoor kunnen komen:

“De mens zet het houweel in het gesteente,
hij keert de bergen om vanaf hun voet.
In de rotsen hakt hij tunnels uit
en zijn oog ontdekt hun kostbaarheden.
Hij damt de ondergrondse stromen in
en brengt naar het licht wat diep verborgen is.
Maar de wijsheid – waar moet je haar zoeken,
en het inzicht – waar is het te vinden?”

Daarnaast heeft de tekst ook weet van de economische verleiding, de neiging om te denken dat de wijsheid te koop is:

“Ze is voor geen goud te koop,
Met geen zilver te betalen.
Goud uit Ofir is niet goed genoeg,
Kornalijn noch saffier.
Goud of glas komen niet in aanmerking,
Geen sieraden, hoe kostbaar ook, halen het erbij.
Koraal en kristal, zij verbleken,
een vermogen aan parels weegt niet op tegen de wijsheid.
Waardeloos blijkt topaas uit Kus
En het zuiverste goud is geen geschikte munt.”

Het gedicht waarschuwt dus tegen de verleidingen van de wetenschap en de economie. De wijsheid zal altijd wel een verborgen en ongrijpbare kant blijven houden. Inzicht in de wijsheid, antwoord op de laatste vragen van het bestaan en de kunst om goed te leven: we kunnen ze niet veroveren of kopen. Ze kunnen ons hooguit worden geschonken. En ze kan dan wel eens ontzuiverend eenvoudig zijn:

“Wijsheid is: de Levende vrezende, het kwaad vermijden.”

De tekst is echter niet alleen een kritiek op de moderne, technologische en economistische cultuur. Ze is ook uit het hart gegrepen van de vrijzinnigheid, zou je kunnen zeggen, en vooral van de agnostische variant erbinnen. Want ze doet al diegenen een toontje lager zingen, die vanuit het geloof of de zogenaamde fundamenten ervan, alles beter menen te weten. Zeg maar: de krampachtige nashville-verklaarders, de belijdenis-vastpinneren en voet-tussen-de-deur-zetters. Je zou Job 28 ook kunnen lezen als een les in bescheidenheid aan allen die zaken zeker en beter menen te weten, die de wijsheid in hun zak menen te hebben.

Zo heb ik de tekst ook leren waarderen en genieten. Toch brengt deze lezing een risico met zich mee. Het is het eeuwige risico van de vrijzinnigheid. Het is het risico dat we gaan berusten in de schijnbare onmogelijkheid om de Wijsheid op het spoor te komen. Het risico of de verleiding om op de lauweren te gaan rusten van het niet weten. Het risico van een soort chique relativisme of de verleiding om neer te kijken op hen die het zeker weten en daarbij de held uit te hangen van hem die durft te leven zonder houvast. Dat is geen bescheidenheid meer, maar zelfgenoegzaamheid. En dat is het zeker als het gaat lijken op de schouderophalend, blasé gestelde vraag van Pilatus: 'Wat is waarheid?'. Het besef van de grenzen van ons weten mag echter niet de motor doen stilvallen. Het dient juist de prikkel te zijn, om vanuit het besef van niet-weten wel te blijven zoeken.

De tekst uit het boek Spreuken kan ons misschien een eindje helpen om dit aanschouwelijker te maken. Ook hier is iemand aan het woord, die alles heeft gegeven in en voor de zoektocht naar wijsheid, maar op grenzen is gestuit:

"Ik ben zo moe, mijn God, zo moe, ik kan niet meer.
Ik ben dommer dan ieder ander,
elk menselijk inzicht ontbreekt mij.
Ik heb geen wijsheid opgedaan,
van de Heilige weet ik niets.
Wie is naar de hemel geklommen en weer afgedaald?
Wie heeft de wind met zijn handen gevangen?
Wie heeft het waterin zijn mantel gebonden?
Wie heeft de grenzen van de aarde bepaald?
Noem mij zijn naam, en de naam van zijn zoon,
als je die kent."

En dan opeens gaat die capitulatie, die overgave over in een reeks smeekbeden. En één van die beden lijkt erg op de regel uit het Onze Vader 'Geef ons heden ons dagelijks brood':

"Maak me niet arm, maar ook niet rijk,
voed me slechts met wat ik nodig heb.
Want als ik rijk zou zijn, zou ik u wellicht verloochenen,
Zou ik kunnen zeggen: 'Wie is de Levende?'
En als ik arm zou zijn, zou ik stelen
En de naam van mijn God te schande maken."

Dit gebed is op zich al interessant, ook als we het lezen in letterlijke zin. De spreker lijkt te zeggen tegen God: Laat mij geen honger lijden, maar geef mij ook niet meer dan ik vandaag nodig heb. Morgen zien we wel verder. Want als ik aan de ene kant iedere dag eindig met een gestilde honger, zal ik niet verongelijkt en cynisch worden en niet in verleiding komen om koste wat kost, ook ten koste van anderen, aan eten te komen. Als ik aan de andere kant weet dat ik geen voorraad kan aanleggen, dat ik morgen weer opnieuw moet vragen om mijn brood,

zal ik nooit blasé worden, zelfgenoegzaam en van God los. Ik zal dan beseffen dat het niet vanzelfsprekend is, dat ik brood op de plank heb.

Kortom: als ik leef op rantsoen, zal ik nooit tot een egocentrisch mens worden. Want ik ben dan niet alleen bezig met overleven en vechten enerzijds en ben me bewust van mijn afhankelijkheid van anderen anderzijds.

Deze gedachte is ook – en misschien wel vooral – een beeldspraak voor onze zoektocht naar de wijsheid, naar het antwoord op onze laatste vragen en naar de kunst van het leven.

Ook wat betreft de wijsheid leven we op rantsoen. We dienen tevreden te zijn met bescheiden antwoorden en met fragmentarische, onzekere antwoorden, die we van dag tot dag ontvangen. We dienen te beseffen dat de wijsheid geen voorraad is die we aanleggen – in de vorm van verklaringen, belijdenissen en catechismussen - maar dat zij ons mondjesmaat wordt gegeven. Beseffen dat we iedere dag weer opnieuw opstaan met meer vragen dan antwoorden. Dit zal ons behoeden voor hoogmoed, betweterigheid en fanatisme.

Maar ook als ze ons slechts mondjesmaat wordt gegeven: ze wordt ons ook gegeven, stukje bij beetje, als we maar blijven zoeken. Ook kruimels brood zijn brood. De zoektocht naar Wijsheid is geen vergeefse zoektocht. Er is dus geen reden om op te geven of te wanhopen. En ook geen aanleiding voor een gemakzuchtig relativisme. Dit bescheiden besef dat wijsheid met mate wordt geschonken dient ons juist in beweging te houden. Het dient ons aan te zetten tot steeds weer vragen en zoeken, tot zelfkritiek, uitzuivering, tot aanscherpen van wat we denken, zeggen en geloven.

Zo, levend op het rantsoen, levend van de dagelijkse kost van de wijsheid, zo zijn we voortdurend bij onszelf en elkaar in de leer. En dat is, aldus mijn bescheiden mening, het kenmerk van echte vrijzinnigheid, maar ook van echte rechtzinnigheid. Niet alles is relatief, maar het verschil tussen recht- en vrijzinnigheid uiteindelijk wellicht wel.

Amen?